Илија Гарашанин

Начертаније

Програм спољашне и националне политике Србије на концу 1844. године

САДРЖАЈ:

- О Илији Гарашанину
- НАЧЕРТАНИЈЕ
- Политика Србије
- Примјечанија о раздељењу царства
- О средствима, којима би се цјељ србска постићи могла
- Уводна средства
- Најпре да означимо наша отношенија спрема Бугарске
- О политики Србије у смотренију Босне, Ерцеговине, Црне Горе и Сјеверне Албаније
- Срем, Бачка и Банат
- О сојузу са чешким Славјанима

О Илији Гарашанину

Државник (16. 1. 1812, Гараши, крагујевачка нахија - 10. 6. 1874, Београд). Син Милутина Савића, имућног марвеног трговца, Гарашанин се школовао у очевој кући и од приватних учитеља. Затим је учио грчку школу у Земуну и био је неко време у Ораховици где је научио немачки. Испрва је помагао оцу у трговини. 1837. кнез Милош га је узео и поставио за цариника у селу Вишњици, на Дунаву, а после у Београду. Када је завео регуларну војску, кнез Милош га је поставио за њеног старешину, у чину пуковника. После одласка кнеза Милоша, Гарашанин се бавио неко време у Влашкој, где је био закупио неке ошеје. 1842. његов отац и старији брат, који су били на страни Вучићевој, погинули су у борби против кнеза Михаила. Исте године, Гарашанин је постављен за помоћника министра Унутрашњих дела Вучићу. Када је 1843. Вучић морао, на захтев Русије, ићи из земље, Гарашанин је постао на место њега министар Унутрашњих дела и остао је у томе положају све до 1852.

Највећи државник и администратор уставобранитељског времена, Гарашанин је имао великих заслуга за увођење уставобранитељскога режима. Створио је полицију у Србији и бирократски начин управе. Имао је у спољној политици врло широке погледе, које је изразио у своме "Начертанију" од 1844, по којима је Србија требала да ради на стварању једне велике југословенске државе под својим предводништвом.

(Слободан Јовановић у *Енциклопедији српско-хрватско-словеначкој)*

Начертаније

Србија се мора и у том смотренију у ред осталих европејских држава поставити, створивши један план за своју будућност, или тако рећи да састави себи једну домаћу политику по којим главним начелима треба Србија кроз више времена стално да се влада и све своје послове по њима постојано да управља.

Движеније и таласање међу Славенима почело је већ, и заиста никад престати неће. Србија мора ово движеније а и ролу или задатак, који ће она у том движенију за извршење имати, врло добро упознати.

Ако Србија добро пројесапи шта је она сад? у каквом се псположенију налази? и какви њу народи окружавају? то се она мора уверити о томе, да је она мала, да она у овом стању остати не сме, и да она само у сојузу са осталим окружавајућим је народима за постићи своју будућност свој задатак имати мора.

Из овог познања проистиче черта и темељ српске политике, да се она не ограничава на садашње њене границе, но да тежи себи приљубити све народе српске који ју окружавају.

Ако Србија ову политику крјепко не буде следовала, и што је горе, ако је одбаци те не сочини овом задатку добро размишљен план, то ће она од иностраних бура као мала лада овамо и онамо бацана бити, док најпосле на какав голем камен не намери, на коме ће се сва раздробити.

Политика Србије

Турско царство мора се распадати, и то распадање може се само на два начина догодити.

1. Или ће царство то бити раздељено; или
2. Биће оно на ново сазидано од својих христијанских житеља.

Примјечанија о раздељењу царства

О случају овом нећемо опширно говорити, но само то приметити морамо да би при овом догађају Русија и Аустрија главне роле играти морале, јер су оне суседне и граничеће силе.

Ове две силе лако би се могле погодити и сложити, које ће земље и предјели којој припасти. Аустрија само за притјажавањем западних, а Русија за освојењем источних земаља тежити може. И по томе може бити да би права линија од Видина до Салоника повучена, могла ово питање на задовољство обадвеју страна рјешити. Тако дакле у случају раздељења, сви Срби само Аустрији пали би у дјел. Аустрија и Русија знаду то одвеђ добро да турско царство као такво, дугу будућност неће имати. Обе државе ову прилику употребљују да учине своје границе што скорије раширити. Оба две оне на томе раде свакојако, да предупреде и препрече да се на место турског друго христијанско царство изроди; јер би онда за Русију ишчезла лепа надежда и пријатан

изглед, да ће Цариград узети и држати, које је њен најмилији план од Петра Великога; а за Аустрију породила би се отуда грозећа опасност да ће Јужне Словене своје изгубити.

Аустрија дакле мора под свима опстојатељствима бити непрестано непријатељ српске државе; споразумјеније дакле и слога са Аустријом јесте за Србију политичка немогућност; јер би она сама себи уже на врат бацила. Само Аустрија и Русија могу радити о пропасти и раздељењу турског царства. Оне се о томе брину. Русија ово стање већ од много година преправља и приуготовљава. Сад већ и Аустрија не може иначе, него мора и она помагати и за себе гледати као што је и при раздељењу Пољске чинила. Природно је да се све остале силе под предводитељством Француске и Енглеске овом раширавању и повећању Русије и Аустрије противе. Оне ће може бити сматрати за најбоље средство, којим би се ово раздељење предупредити могло, да се турско царство у једну нову независну христијанску државу промени, јер овако би се празно место после пропасти Турске испунило и тако би се само могло равновјесије европејско у целости задржати. Осим тога друге помоћи нема.

Српска држава која је већ срећно почела, но која се распростирати и ојачати мора, има свој основ и темељ тврди у царству српском 13-га и 14-га стољетија и у богатој и славној српској историји. По историји овој зна се да су српски цареви почели били грчком царству мах отимати и скоро би му конац учинили те би тако на место пропадшег источно-римског царства српско-славенско царство поставили и ово накнадили. Цар Душан силни примио је већ грб царства грчког. Долазак Турака прекинуо је ову промену и препречио је овај посао за дуго време, но сад, пошто је сила турска сломљена и уништена тако рећи, треба да почне исти онај дух дејствовати, права своја на ново тражити, и прекинути посао на ново наставити.

Овај темељ и ове основе зидања царства српског ваља дакле сад од развалина и насутима све већма чистити и ослободити, на видик изнети, и тако на овако твердом и сталном историческом фундаменту ново зидање опет предузети и наставити. Чрез то ће ово предпријатије у очима свију народа а и самих кабинета, неисказану важност и високу вредност задобити; јер ћемо онда ми Срби пред свет изићи као прави наследници великих наших отаца који ништа ново не чине но своју дедовину понављају. Наша дакле садашњост неће бити без сојуза са прошлошћу, него ће ова чинити једно зависеће, саставно и устројено цело, и зато Србство, његова народност и његов државни живот стоји под заштитом светог права историческог. Нашем тежењу не може се пребацити, да је оно нешто ново, неосновано, да је оно револуција и преврат, него сваки мора признати да је оно политички потребно, да је у прастаром времену основано и да корен свој у прећашњем државном и народном животу Срба има, који корен само нове гране тера и на ново процветати почиње.

Ако се ново препорођење српског царства с ове тачке сматра, онда ће ђеду и остали Јужни Словени идеју ову врло лако разумети а и с радостију примити, јер ваљда ни у једној европејској земљи не живи тако спомен историческе прошлости код народа, као код Славена турских, код којих је живо и вјерно опомињање свију скоро славних мужева и догађаја историје њихове још и данас. И зато се може сигурно рачунати да ће посао овај у народу драговољно примљен бити и нису потребна десетољетна дејствовања у народу да би он само корист и ползу овог самосталног владања разумети могао.

Срби су се међу свима Славенима у Турској први собственим средствима и снагом за своју слободу борили; сљедовательно они имају први и пуно право к томе да овај посао

и даље управљају. Већ сада на многим местима и у неким кабинетима предвиде и слуте то: да Србима велика будућност предстоји и то је оно што је позорност целе Европе на Србију навукло. Кад ми не би даље мислили него само на књажевство као што је сад, и кад не би у овом књажевству клица будућег српског царства лежала, онда не би се свет више и дуже са Србијом занимао него што је са Молдавским и Влашким књажевствима чинило, у којима нема самостално начело живота и који се дакле само као привјесци Русије сматрају.

Нова србска држава на југу подавала би Европи све гаранције да ће она бити врсна и крјепка држава и која ће се моћи међу Аустријом и Русијом одржати. Географическоје положеније земље, површина земаљска, богатство на природне производе и војени дух житеља, даље узвишено и ватрено чувство народности, једнако порекло, један језик - све то показује на њену сталност и велику будућност.

О средствима, којима би се цјељ србска постићи могла

Кад се са опредјеленошћу зна шта се хоће и кад се стално и крјепко хоће, онда ћеду се средства за постижење назначене цјели потребна код једног способног правитељства и лако и скоро наћи, јер народ је српски тако добар, да се с њим све, но само разумно постићи може.

Уводна средства

Да би се опредјелити могло шта се учинити може и како се у послу поступити има, мора правитељство знати у каквом се положенију свагдар налазе народи разних провинција Србију окружавајућих. Ово је главно условије тачног определенија средства. За ову цјел треба пре свега оштроумне, од предпоњатија не заузете и правитељству верне људе као испитатеље стања ових народа и земаља послати и ови би морали после свог повратка тачно писмено известије о ствари дати. Нарочито се треба известити о Босни и Херцеговини, Црној Гори и Северној Албанији. У исто време нужно је да се тачно познаје и стање Славоније, Хрватске и Далмације а разуме се да у ово спадају и народи Срема, Баната и Бачке.

Овим агентима нужно је дати наставленија којим ће начином ове земље обићи и пропутовати. Између прочег треба им назначити која места и која лица треба нарочито да упознаду и да извиде. Поред материјалних инструкција треба им дати и једну општу, главну инструкцију, у којој ћеду бити следујуће тачке опредјељене које ће ти испитатељи испунити морати.

1-во. Расуздаваћеду политическо стање земље, особито партаје у њој налазеће се; купићеду белешке по којима би се народ боље упознати и чувства срца његовог, дакле тајне жеље његове сазнати могле; но пре свега назначићеду оно што се као припозната и већ јавно изречена народна потреба сматрати мора.

2-го. Нарочито треба пазити на војено стање народа и земље; као на ратни дух, наоружаност народа, после число и расположење правилне војске; где се налазе ратни магазини и арсенали; где се у земљи производе ратне потребе као џебана и оружје; или од куд се добијају и у земљу уносе итд.

3-ће. Сочиниће̂ду описаније или карактеристику и списак од најважнији и највећи уплив имајући мужева, не изузимајући из тога ни оне који би противници Србије били.

4-то. Што се у којој провинцији о Србији мисли, шта народ од Србије очекује, и шта ли људи од ње желе и чега се од ње боје.

Наравно се још овом настављенију и то додати мора шта сваки изасланик о српској политики за сад казати и саобштити сме и може; које и какве надежде пробудити сме и нашто позорност и вниманије особито ондашњи пријатеља Србије обратити му ваља.

Најпре да означимо наша отношенија спрема Бугарске

Бугарска је између свију словенски земаља најближа славном граду царства турског; највећа част ове земље лако је приступна; овде се налазе најважније војне позиције Турака и већа половина њиове војске. Ни у којој другој европској земљи не држи се Турчин да је тако сигуран и још сад господар као у овој; осим тога су Бугари скоро сви оружја лишени, и научили су већ слушати и радити, покорност и посао ушли су код њих у обичај. Но ова примјечанија не треба да нас поремете да праву вредност Бугара не припознамо, или што је још горе да их презремо. Истина је то по несрећи, да Бугари прем да су највећа грана славенског народа у Турској, скоро никако немају поверење у своју собствену снагу и само на спољашна из страних земаља (Русије) долазећа подстреканија усуђују се они упуштати се у покушенија ослободити се. Русију они сматрају свагдар као силу која највише за њихово избављење и ослобођење учинити може и хоће, осим што би Русија сама за себе радила и Бугарима у место турског свој јарам много рапавији набацила, но она се ни иначе, као што се је показало, не сме усудити непосредствено са својом војском Бугарима у помоћ притећи, јер је Европа већ упознала праву нарав оних тобож благородних намјера руских у смотренију Турске, и заиста би се особито европејски рат изродио како би Русија још једанпут преко Дунава прећи хтјела. Из тог узрока Русија се стара да посредством других дејствује и то произведе што сама непосредствено не може. Тако је био књаз Михаило у овом послу њихово безвољно орудије, и она ће заиста желети да се поврати оном плану, који је средством књаза Михаила у дјело приводити почела била.

Но будући да правитељство књаза Александра не притјажава повјерење Русије, јер се оно не да ко слепо орудије њено употребити, то се дакле Русија види приморана да на преврату садањег правитељства ради, како би после његовог паданија једно правитељство за своје планове установити могла.

Сва покушенија за преварити Русију и њу о том уверити да ће садање правитељство следовати њеним плановима, била би посве безуспјешна. Кад сама Русија примети да се у Србији самостални народни дух пробуђује, ондај она неће веровати никаквим предложенијама која би јој се чинила, јер Русија је много лукавија него да би се дала у једну замку уплести, која је противна њеним намјеранијама. Шта више и то се још даје мислити да би Русија све тежње Србије за ступити у тешњи сојуз и споразумлење са осталим турским Славенима, ако би их само сазнала, само на то употребила, да оне људе, који би овај посао управљали у Турској, Аустрији и осталим влађенијама издаде, како би чрез то Европу уверила да то није Русија него бунтовна и њој противећа се Србија која оваква превратна тежња подпомаже. Но поред свега тога Русија ће се радо о овим споразумјенијама известити дати, да би тако траг и течај њихов познати и ове мало по мало за себе узети и употребити могла.

И колико год се Србија самосталније управљала буде, то ће све мање повјерење код Русије имати, и ако Русији никако за руком не испадне да стање у Србији промени и такву самосталну политику Србије уничтожи, она ће се тада јамачно трудити да све турске Славене од Србије одврати, да њих све између себе раздвоји и у неслоги задржи, а сама ће са сваком поједином граном по особ у отношење и споразумљење ступити. Ако се дакле Србија при овом утицању не покаже дјејателнија и ревноснија него Русија, то ће њу ова побједити и претећи.

При овом делу треба се обмана чувати. Русија се никад пред Србијом понизити неће, а ако она види да Србија неће њој са свим одано и без условија служити, то ће она сва условија гордо и са презрењем одбацити. Та она је заиста и мудре совјете собствених својих дипломата, као једног Ливена, жестоко одбацила, управо зато што су ови само привремено попуштање предлагали; може ли се дакле мислити да ће се она према страним поводљивија показати него према својим собственим и верним служитељем? Но најпосле кад се у Србији не би нико налазио, који би се Русији безусловно предати хтео, и кад би Русија приморана била са онима радити, који јој само под условијама служити желе, онда се она не би затезала и са овим сојузити се и радити, јер она најпосле не би могла никад Србију са свим оставити, но докле год она налази људи у Србији који се њој безусловно повињују и њу слушају; то ће она свагдар такве Србе предпостављати оним правим патријотама.

Русија не да себи од тако мале државе, као што је Србија условија прописивати; она захтева да се њени совјети као заповести безусловно слушају, и они који њој служити желе морају се њој са свим и предати. Истина она се по некада чини да прима све да јој служе, али она их ни у што не употребљава, јер једни не притјажавају њено повјерење, и тако, чрез овакав њен начин поступања, свака прилика ишчезава за моћи њу преварити.

Ако Србија жели из садашњег подчињеног стања извући се и цела, права држава постати, мора ће се трудити да мало по мало политическу моћ Турске уничтожавајући, себи је присвоји; јер управо ово је она точка, у којој се српска и руска политика сукобљавају, пошто и Русија на ослабљење политическе силе царства турског ради. Но из овог согласија ипак никако не следује да су цјел и намера обадвеју она иста, и да по томе њихова политика у хармонији и согласију бити мора. У кратко да рекнем: Србија мора настојавати да од зданија турске државе само камен по камен оцепљује и прима како би од овог доброг материјала на старом и добром темељу старог царства српског, опет велику нову српску државу саградити и подигнути могла. - Још сад док је Србија под турском владом, даје се ово сазидање приуготовити и приправити, јер се овакви послови не могу у последњем магновенију предузимати и свршити.

Говорено је овде о нарави руске и српске политике обширније, а то управо за то што је Бугарска она земља у којој се руски и српски уплив најпре и највише сусрести мора.

Ми смо овде много о том говорили и доказивали из ког узрока српска политика не може на ће се согласити са оном руском; но ми у исто време и то кажемо, да Србија ни с ким лакше не би могла своју цјел постићи но у согласију с Русијом, али то само онда кад би Русија савршено и потпуно примила и условија Србије, која би под наведену Србијину намеру т. ј. будућност њену у пространом смислу осигурала. Један сојуз између Србије и Русије био би заиста најприроднији, но да се тај учини од саме Русије зависи, и Србија треба да га прима с раширеним рукама, али свагдар пошто се увјери да

Русија свесрдно и искрено предлаже, који ће само онда моћи бити, ако она од досадање своје системе одступи т.ј. ако уздржи да је за природнији сојуз са Србијом, макар малом, него са Аустријом за које она Западне Славене и чува. Премда се ја не надам да ће се Русија икада хтети Србији искрено приклонити, ипак нужно је то овде споменути од какве би то ползе за Србију било, и да таково појавленије требало Србији, јер и ако је тако много говорено против Русије није то из мрзости чињено колико из нужде на коју нас је сама Русија толиким својим поступцима нагнала.

Још неколико речи о Бугарској па ћемо даље прећи. Ако смо ми расположење духа народног у Бугарској добро познали, и ако нисмо она родољубива средства која она притјажава отвеђ мало уважавали, онда морамо казати да овде већа усиљавања за ослобођење отачества од турског јарма још су далеко. И опет Русија главна своја тежења овамо управља, јербо је ова земља управ пред вратима Цариграда и на њеном путу к овом положена; но и отношенију к Србији, Бугарска исто то положеније и значење има које и за Русију. Ако Русија само још неколико година овако у Бугарској дејствује, као што је до сад радила и ако за ово време Србија остави да Русија ради тамо без да и Србија што чини, заиста ће међутим Русија толико успјети, да неће ни мало више требати српског уплива у Бугарској. Нека ово за Србију буде знак и опомена и нека она не заборави да само ондај политическо пријатељство очекивати може, ако смо љубав нашу према пријатељу већ од пре посведочили и доказали. Србија мора за Бугарску нешто учинити, пошто љубав и помоћ мора бити взајмна.

Пошто смо дакле положење за данашњу Бугарску и њену велику знаменитост за Србију укратко означили и пошто смо руски уплив који тамо влада нешто споменули, прелазимо к томе да начертамо неколико уводних средстава за то како ваља српски уплив у Бугарској утемељити.

1. Бугари немају васпитајућа и учевна заведенија, зато би требало да Србија своје школе Бугарима отвори, и особито да неколико благодјејанија за Бугаре младе, у Србији учеће се, нареди.
2. Бугарско свештенство понајвише је грчко, а не народно бугарско; за то би врло пожелателно, и полезно било да би неко число млади Бугара богословију у Србији свршило, па као свештеници у њихово отечество меду свој род се вратило.
3. Ваљало би штампати бугарске молитвене и друге црквене књиге и бугарска дјела у Србији; ово важно средство Русија већ одавно употребљава, и Србија мора гледати да Русију у томе претече.
4. Потребно је да поуздани и способни људи путују по Бугарској, који би позорност бугарског народа на Србију обратили и у њему пријатељска чувства према Србији и српском правитељству пробудили, и заједно и надежду оживљавали да ће Србија заиста Бугарима за њихово избављење у помоћ притећи и за њихову срећу старати се.

О политики Србије у смотренију Босне, Ерцеговине, Црне Горе и Сјеверне Албаније

Кад ми површину и географско положење ови земаља, ратни дух њихови житеља, и оно мнениje и начин мишљења њихов у ближе расмотреније узмемо, ми ћемо лако на ту мисао доћи да је ово она част турског царства, на коју Србија највећи уплив имати

може. Стално опредјељење и уређење овога уплива чини нам се да је за сад (1844) главни задатак српске политике у Турској.

1. Кад два суседна народа међу собом ужи и тешњи сојуз закључити желе то се пре свега граница колико је боље могуће отворити мора, да би се непрестано саобраћање што је више можно олакшало и живим учинило Но Србија се од ових својих сународника у Турској као неким кинеским зидом оделила, и саобраштенија је на толико само мало места дозволила, да има кућа у већим варошима, које више врата имају за улазак и излазак не жели књажевство српско. Зато нека страже на границама истина не умале, но да се места састанака, изласка и уласка на српској граници умножи спрама Босне. А зашто не и Бугарске?

   Уведени састав одјељења могао је у своје време полезан бити; но ту систему и сад још задржати значило би толико колико Србију усамљивати и затварати, а то је њеној будућности и њеном напретку са свим противно.

2. Треба на то ићи да се два народа, источно православни и римокатолически међу собом у својој народној политики разумеду и сложе, јер само тако може се са добрим успјехом ова политика следовати.

   Србије је дужност да главне основе ове политике оба двема частима народа ондашњих предложи, јер она у овом дјелу може са важношћу поступати, које она по праву дипломатически признати и по многогодишњем искуству чинити је дужна. Једна од главних основа назначава се: начело пуне вјерозаконске слободе. Ово начело мораће свима христијанима, а ко зна да повремену и неким мухамеданцима допасти се и задовољиће их. Но као најглавнији и основни закон државни мора се представити и утврдити у томе, да књажевско достојинство мора бити наследствено. Без овога начела, које сачињава јединство у највишем државном достојинству не може се сталан и постојани државни сојуз међу Србијом и осталим сусједима Србима ни помислити.

   Ако Бошњаци не би ово примили, то би отуда као сигурно следовало раскомадање Срба на провинцијална мала књажевства под особитим владајућим фамилијама које би се непремјено туђем и страном упливу предале; јер би оне међу собом саревновале и једна другој завидиле. Ове фамилије никад се не би дале више до тога довести да интерес своје користи каквој другој фамилији на жертву принесу, па баш ни онда кад би од таквог пожртвовања напредак свију ови народа зависио.

   Из ових основоположенија следује, да, ако би се пре овог општег сједињења Србства што особито у Босни преображавати почело, да се то преображење тако чини како би оно само служило као приуготовленије за оно опште сједињење свију Срба и провинција уједно, којим јединим начином може се рачунати на постижење оне велике цјели и оног интереса који је свима овим Србима једнак. - Јер овде Србију само зато напред стављам што она једина може ту ствар приуготовљавати и дужна је непрестано неговати до времена које ће донети извршење овог плана и које време да би сазрело Србија ће на томе радити. -

Ко год дакле овом народу добра жели он не сме Бошњацима наследствено књажевско достојинство препоручивати. У таком случају нека би се међу тим избирали најважнији људи из целог народа и то не за цели живот, но на извјестно време, који би као неки совјет образовали. Са оваквом макар провинцијалном и одељеном властју, остао би отворен пут за напредак; лако би се онда Србија у своје време са Босном тјешње сојузити и скопчати могла, јер онда остаће овај сојуз могућан и вјеројатан.

Треће основно начело ове политике јест: јединство народности, којег дипломатически заступник треба да је правленије књажевства Србије. К овоме треба дакле учинити да се Бошњаци и остали Славени обрате и код овог треба заштиту и сваку помоћ да наду кад год се о том радило буде овог начела вредност показати. Србија у овом смотренију мора ће о том увјерити да је она природна покровитељица свију турски Славена и да ће ду само онда кад она дужност ову на себе узме, остали Славени њој право то уступити да она у имену њиховом нешто каже и чини. Ако би Србија својим сосједима тај несрећни и зли примјер давала да она само на себе мисли, а за невољу и напредак остали не би марила, него би то равнодушно сматрала, то би онда јамачно и ови само њеном примјеру следовали, не би је слушали, и тако би уместо слоге и јединства наступило неповјереније, завист и несрећа.

3. Уједно нужно је и то, да се не само сви основни закони, устав и сва устројенија главна књажевства Србије у Босну и Херцеговину међу народом распространавају, него још и то да се за времена неколико младих Бошњака у српску службу државну прима да би се ови практично у политическој и финанцијалној струци правленија, у правосудију и јавном наставленију обучавали и за такове чиновнике приправљали који би оно што су у Србији научили после у свом отечеству у дјело привести могли. Овде је нарочито нужно то примјетити: да ове младе људе поред осталих треба особито надзиравати и васпитавати тако да њиховим радом са свим овлада она спасителна идеја општег сједињења и великог напредка. Ова дужност не може се довољно препоручити.

4. Да би се народ католическог исповеданија од Аустрије и њеног уплива одвраћали и Србији већма приљубили нужно је на то особито вниманије обраћати. Ово би се најбоље постићи могло посредством фратера овдашњих, између којих најглавније требало би за идеју сједињења Босне са Србијом задобити. У овој цељи нужно би било наредити да се по гди која књига молитвена и песме духовне у београдској типографији штампају; после тога и молитвене књиге за православне Христијане, збирку народних песама која би на једној страни са латинским а на другој са кирилским писменима штампана била; осим тога могла би се као трећи степен штампати кратка и општа народна историја Босне у којој не би се смела изоставити слава и имена неких мухамеданској вери прешавши Бошњака. По себи се предпоставља да би ова историја морала бити списана у духу славенске народности и са свим у духу народног јединства Срба и Бошњака. Чрез штампања ових и овим подобних патриотических дјела, као и чрез остала нужна дјејствија, која би требало разумно опредјелити и набљудавати ослободила би се Босна од уплива аустриског и обратила би се ова земља више к Србији. На овај начин би уједно Далмација и Хрватска добиле у руке дјела, којих штампање је у Аустрији немогуће, и тим би следовало тешње скопчање ових земаља са Србијом и

Босном. На ово дјело треба особито вниманије обратити и историју о којој је горе реч дати написати чрез човека врло способног и дубоко проницавајућег.

5. Цјела спољашна трговина Србије налази се у рукама Аустрије (Ово је једно зло против ког тачнија определенија остављам људима из финансије да разчлене, а ја ћу само нешто о том навести колико то мора у овај план ући те да његову важност допуни). Преко Земуна са страним државама у непосредствени трговачки сојуз ступити, остаће свагдар ствар врло мучна. Због тога се Србија побринути мора за нов трговачки пут, који би Србију на море довео и за њу тамо пристаниште створио. Овакав пут само је онај за сад могућан који преко Скадра у Дулцињ води. Овде би нашао српски трговац са својим природним производима у далматинским природним бродарима и трговцима своје једноплеменике а при том врло веште и способне људе који би их при куповању страних јеспапа добро и поштено послужили и на руци били. Онде би дакле нужно било србску трговачку агенцију подићи и под одбрану и заштиту ове продају српских производа и купњу француских и енглеских еспапа ставити.

   При овом послу правитељство би морало први корак у томе учинити с тим да изради и наименује једног трговачког агента у Дулцињу, који ће оданде србском трговцу као простом показати куд треба да иде. Овај агент ступивши у саопштенија с нашим земаљским трговцима, имао би здраво простудирати начин како би се онамо с ползом наша трговина обратити имала и кад се правитељство осигура о ползама овим онда може чрез новина дати објављивање ползе, које би с те стране долазиле нашој трговини, а то би значило упућивати наше трговце овом пробитачном месту. Ако би само неким трговцима испало за руком те би тамо добро и пробитачно послове свршили, то би други брзо њиховом примјеру следовао и мало по мало отворио би се тај пут трговине без да би правитељство непрестано о том бринуло; јер трговци би сами себи после пут отворили, а правитељствени агент пазио би само да наши трговци не трпе тамо никаква угњетанија. - Из овог наређења би следовало да би цјена производа србских на Југу изношених подизала се на Северу, а цена еспапа доносећих се у Србију са Севера падала би конкуренцијом уносећих се еспапа са Југа. Једним словом укратко речено Србин би овим начином скупље продавао а јевтиније куповао.

   У политическом обзиру имало би ово средство не мању важност, јербо ће се нов агент србски налазити меду житељством србским и ова прилика принела би јаче уплив Србије на сјеверне Арбанезе и на Црну Гору, а ово су управо они народи који имаду кључеве од врата Босне и Херцеговине и од самога мора Адријатическог. Постављање ове агенције србске и утемељење њено онамо ми смо уверени као политически поступак Србије сматран би био од необичне важности меду оним народима и тешњи сојуз ови житеља са Србијом постигао би се врло лако.

   Француска и Енглеска не само што се не би томе противиле, него би то још потпомагале, а Порта такође не би противна била, јер с тиме би њено једно пристаниште на ново процветало.

6. На источног вероисповеданија Бошњаке већи уплив имати неће бити за Србију тежак задатак Више предострожности и вниманија на против тога изискује то, да се католички Бошњаци задобиједу. На челу ових стоје фрањевачки фратри.

   Поред горе споменутог штампања књига не би ли добро и совјетно било да се један од ових босанских фратера при београдском лицеуму као професор латинског језика и још какве науке постави. Овај професор морао би служити као посредственик између Србије и католика у Босни, јер с тим би ми први поверителан корак учинили и с тим дали би на доказатељство толеранције. Зар не би могао овај исти фратер установити овде једну католическу капелу за овде живеће католике, с чиме би се избегло подизање једне капеле под упливом аустриским које ће раније или доцније следовати морати. Ову капелу могли би ставити под покровитељство овде станујућег конзула француског. Ово би дало повода и прилику француском правитељству да се у тој ствари живо заузме и с тим би се Србија ослободила опасности од једне католическе цркве, која би под упливом Аустрије у Београду била.

7. Карађорђе је био војени предводитељ од природе богато обдарен и врло искусан; он није могао предвидети ону превелику војну важност коју Црна Гора за Србију има и коју ће свагдар имати кад год се о томе стане радити да се Босна и Херцеговина од Турске одјеле и Србији присаједине. Поход овог војводе на Сјеницу и Нови Пазар још сви Срби добро памте и није потребно да ми следујући предлог новим доводима подкрепљујемо. Нека Србија и у Црној Гори примиер Русије следује и нека даде владики правилну свакогодишњу подпору у новцу. - Србија ће на овај начин за малу цјену имати пријатељство земље, која најмање 10.000 брдних војника поставити може.

   Овде морамо још то приметити, да одлагање ове подпоре на последње магновење неће имати пожелани успјех и следство; будући да ће Русија праведно моћи на своју млогогодишњу и сталну подпору позивати се, а српски нови предлог моћи ће као само из нужде учињени оцрнити и у подозреније довести; и Црногорци би онда рекли: Срби нису нама помагали кад смо у нужди били, што је доказатељство да нам нису пријатељи, него нас само за сад употребити желе.

Срем, Бачка и Банат

На први поглед морало би се мислити да Србија са овим предјелима у најпријатељскијем сојузу стоји; будући да су њина порекла, језик, вјера, права и обичаји једни и исти са српскима у Србији. Ако то није тако, ондај причина тога бар од части само на Србију спада; јер се ова није довољно трудила о том да пријатељство ових Срба задобије. Но надати се треба да ће покрај свег непријатељског уплива Аустрије ово погрешно отношење с временом престати и поправљено бити и то у оној мери у којој књажевство Србије све више и више као добро уређена и изображена држава покаже се.

За сада ако ништа више требало би бар упознати се с важнијим људима ови провинција, и једне српске важне новине онамо установити које би под конституцијом Мађарске могле полезно дејствовати у интересу српском и које би имале бити уређиване чрез врло искреног човека ко на пример г. Хаџића или њему подобног.

О сојузу са чешким Славјанима

О овим Славенима нећемо овом приликом много говорити не само што они не би спадали у овај план, него зато што би се то многима у почетку као једна непрактичност учинила. Зато ми прелазећи то укратко, и остављајући да се интереси који би се од овог сојуза имали, упознаду у извршенију самог овег плана, ми за сад само толико препоручујемо, да је нужно почети упознавати Србију са Славенима Чешке, Моравије и Словачке и то на један врло предострожан и одвећ мудар начин како то не би могло Аустрији у очи пасти.

Крај

(Преузето из Д. Страњаковић, *Како је постало Гарашаниново "Начертаније"*, Споменик СКА, XCI, Београд 1939, стр. 76-102)